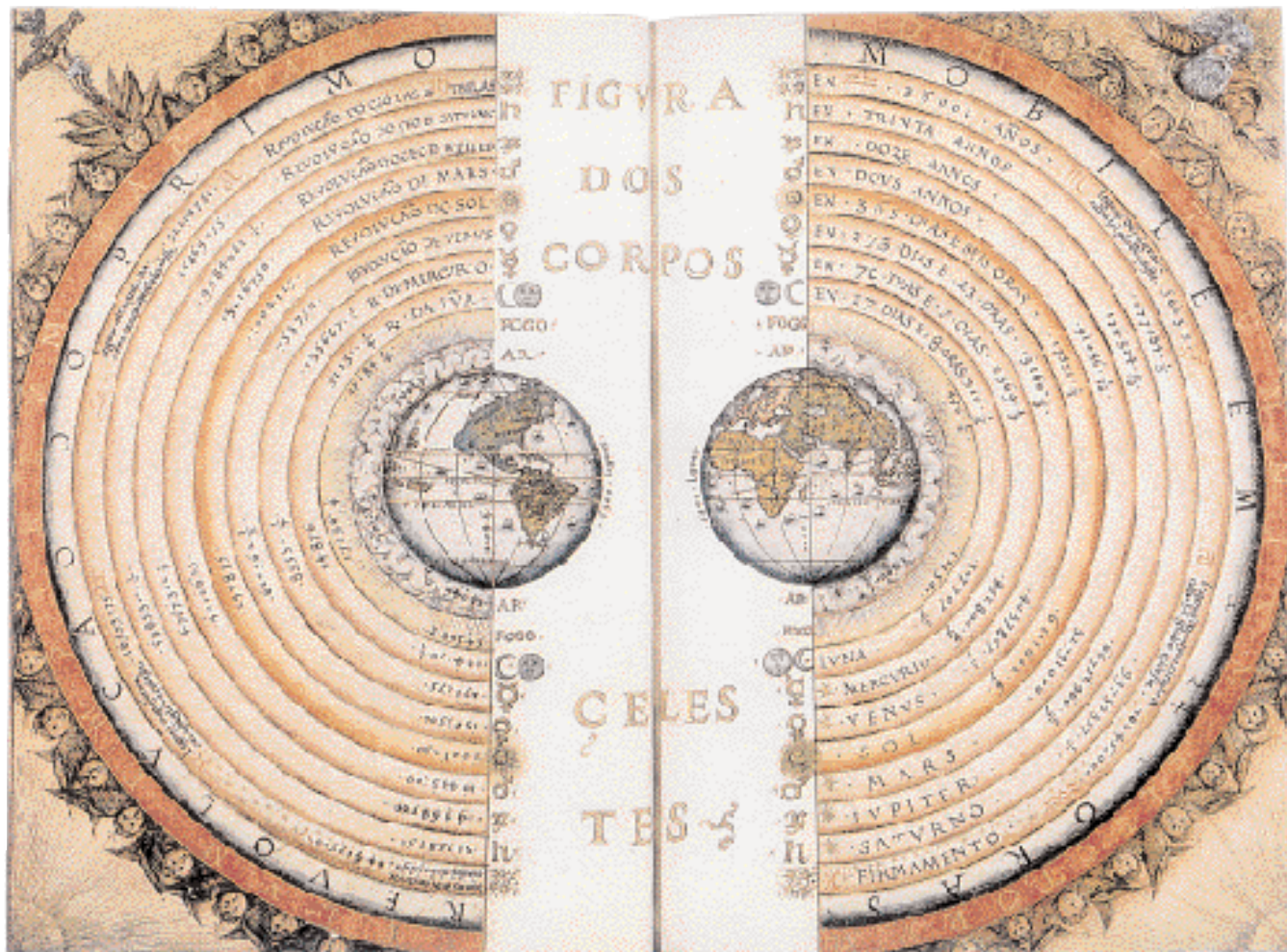

Θέατρο του Κόσμου

◀ *Bartolomeo Velho, Κοσμογραφία, 1568. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας. Το εξελεγμένο κοσμικό σύστημα. Η Γη περιβάλλεται από τις σφαίρες των πλανητών, των οποίων έχουν υπολογισθεί οι τροχιές. Η περιοχή των αγγέλων και της θεότητας παραμένει στην απώτατη σφαίρα του σύμπαντος.*

Τον ΓΙΩΡΓΟΥ ΤΟΛΙΑ

Ιστορικού ερευνήτή ΚΝΕ/ΕΙΕ

ΟΟΥΡΑΝΟΣ είναι το πρώτο θέατρο που θαύμασε ο άνθρωπος. Οι αρμονικές κινήσεις των φωτεινών σωμάτων παρατηρήθηκαν από νωρίς, συμπτώσεις και αναλογίες δεν άργησαν να τεκμηριώσουν μια βασική υπόθεση: οι αενάως επαναλαμβανόμενες κινήσεις των αστέρων καθόριζαν τους κύκλους της ζωής ατόμων και κοινωνιών, ενώ οι διαταράξεις της ουράνιας αρμονίας, έκτακτα συμβάντα του ουρανού, όπως εκλείψεις, κομήτες και διάττοντες, συνδέονταν με τις απρόβλεπτες διαταράξεις της καθημερινότητας στη γη: λοιμούς, σιτοδείες και ανατροπές. Οι αρχαίες θρησκείες στηρίχθηκαν στην πεποίθηση της συμμετρίας και της αναλογίας ανάμεσα στους δύο κόσμους και πρόβαλαν πρώτες στην ουράνια οθόνη

Επιμέλεια αφιερώματος:

ΗΛΙΑΣ ΜΑΓΚΛΙΝΗΣ

εικόνες τρόμου και παρηγοριάς.

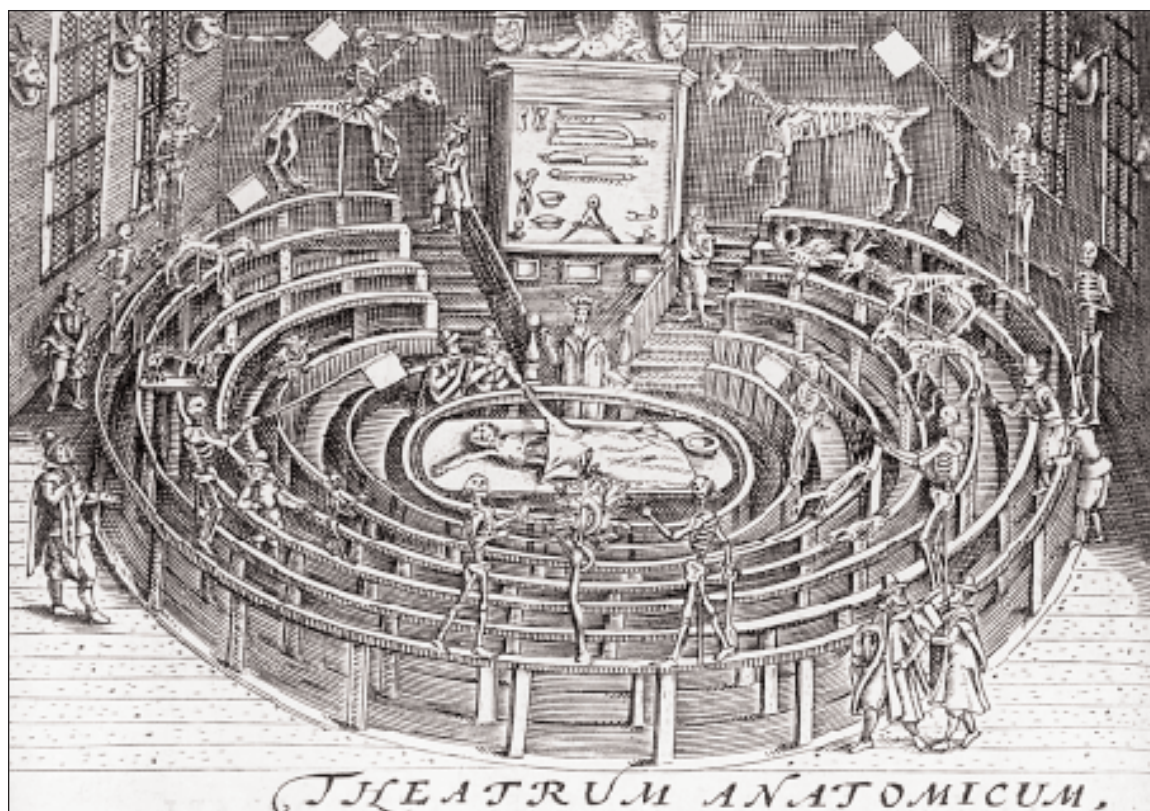
Ο χάρτης του ουρανού είναι παλαιός όσο και ο χάρτης της γης, αν δεν είναι παλαιότερος. Τα αρχαιότερα γνωστά αστρονομικά και αστρολογικά εγχειρίδια είναι γραμμένα με σφηνοειδή γραφή και χρονολογούνται από τη δεύτερη προ Χριστού χιλιετία. Οι αρχαίοι πολιτισμοί της Κίνας, οι Σουμέριοι, οι Βαβυλώνιοι και οι Αιγύπτιοι απεικόνισαν συχνά τους αστερισμούς, άλλοτε σε σφραγίδες, αγγεία ή και παιχνίδια (Σουμέριοι, από το 4000 π.Χ.), άλλοτε στα σημεία που οριοθετούσαν επικράτειες (Βαβυλώνα, 2η π.Χ. χιλιετία), άλλοτε σε τάφους (Αίγυπτος, 2η π.Χ. χιλιετία). Στην αρχαία ελληνική γραμματεία ανήκει η παλαιότερη σωζόμενη συστηματική κατάσταση αστερισμών (τα Φαινόμενα του Αράτου, 3ος π.Χ. αι.), η οποία απαριθμεί 43 αστερισμούς και 5 μεμονωμένους αστέρες. Η πληρέστερη απογραφή είναι εκείνη του Κλαύδιου Πτολεμαίου (Αλμαγέστη, 2ος μ.Χ. αι.) ένα πλήρες και αναλυτικό εγχειρίδιο αστρονομίας,

που συγκεντρώνει σε 48 αστερισμούς 1.022 αστέρες, χωρισμένους σε έξι τάξεις λαμπρότητας και μεγέθους και μελετά τις ιδιότητες και τις επιδράσεις των ουρανίων σωμάτων πάνω στα γήινα πράγματα. Το ταξινόμικό σύστημα που πρότεινε ο Πτολεμαίος είναι μνημονικό και οπτικό: στηρίζεται σε γνωστά και αναγνωρίσιμα σχήματα, πράγμα που υποδηλώνει την ύπαρξη αστρονομικών σφαιρών ή και επίπεδων αναπαραστάσεων που έκτοτε έχουν χαθεί. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται και από τον Ατλαντα Farnese στη Νάπολη, ρωμαϊκό αντίγραφο αρχαιότερου ελληνικού πρωτοτύπου, που αναπαριστά σε αναγνωρίσιμα ανάγλυφα σχήματα τους αστερισμούς. Οι αστέρες ήταν

Το κοσμογραφικό πρότυπο στην Αναγέννηση

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Καθοριστική ήταν η συμβολή του κ. **Μάνου Δανέζη** στο αφιέρωμα αυτό. Τον ευχαριστούμε.

► *Johannes Meursius, Το ανατομικό θέατρο του πανεπιστημίου του Λάιντεν στα 1625. Η εικόνα παραπέμπει στο κοσμογραφικό πρότυπο με την κεντρική θέση του ανθρωπίνου σώματος και τις ζώνες των επιστημόνων, όπου δεσπόζει ο ανατόμος.*

κατά πάσα πιθανότητα ζωγραφισμένοι στην επιφάνεια της μαρμάρινης σφαίρας.

Αραβικοί χάρτες

Από τη σχετική παραγωγή των Μέσων Χρόνων, επέζησαν μόνον αραβικοί χάρτες του ουρανού. Ένα πρώιμο δείγμα, του αρχόμενου 8ου αιώνα μ.Χ., σώζεται στην Ιορδανία, στην οροφή των λουτρών του ανακτόρου Qusayr Amra, ενώ αστρικοί χάρτες εικονίζονται στην κινητή πλάκα (δίκτυο) των αραβικών αστρολάβων, τα παλαιότερα σωζόμενα δείγματα των οποίων χρονολογούνται από τον 9ο αιώνα. Αστρονομικοί χάρτες με την πλήρη έννοια του όρου δεν έχουν σωθεί από τον δυτικό μεσαιωνικό κόσμο, μολονότι η αστρολογία αποτελούσε μέρος της διδασκαλίας της ιατρικής και πρόσφατες έρευνες έχουν εντοπίσει έναν σημαντικό αριθμό μεσαιωνικών ωροσκοπίων.

Η πορεία της αστρονομίας και της ουράνιας χαρτογραφίας έως τη Νευτώνεια επανάσταση, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις εντατικές ενασχολήσεις των ανθρώπων με τ' άστρα. Οι παλιές αναπαραστάσεις του ουρανού χαρτογραφούσαν τους αστερισμούς, προβάλλοντας στο στερέωμα φανταστικές συμβολικές εικόνες θεών, ηρώων και ζώων, που συμβόλιζαν τη φυσιογνωμία και τις αστρολογικές ιδιότητες των λαμπρότερων ορατών αστερών και αστερισμών.

Από την προϊστορία έως τις μέρες μας, η αστρολογία μοιάζει διαρκώς παρούσα στην παγκόσμια ιστορία. Το φαινόμενο αυτό αποτελεί αναμφισβήτητο ένα από τα πλέον εντυπωσιακά της ιστορίας του ανθρώπινου πολιτισμού: από την αρχαία Κίνα

στην Αίγυπτο των Φαραώ και τους πολιτισμούς των Ινκας· από την προϊστορία στην αρχαιότητα και τους ελληνιστικούς χρόνους· από τη Ρώμη στο Βυζάντιο και τη μεσαιωνική Δύση. Επειτα, από την Αναγέννηση και μετά, η τελευταία και ίσως λαμπρότερη της έκρηξη. Οι αστρολόγοι, με την ιδιότητα του μαθηματικού, του ιατροφιλοσόφου ή του κοσμογράφου, παίζουν καθοριστικούς ρόλους παντού στην Ευρώπη: από τη Φλωρεντία των Μεδίκων την ελισαβετιανή Οξφόρδη, τις αυλές των Valois, τη Βιέννη και την Πράγα του αυτοκράτορα Ροδόλφου, κυριαρχούν στους νεοπλατωνικούς και νεοστοϊκούς κύκλους, ενώ ο απόηχος της δράσης τους φτάνει έως το Παρίσι του Ποτόσκι και του Νερβάλ και τη ναζιστική Γερμανία. Σίγουρα, οι αστρολόγοι κάθε εποχής εργάζονται κάτω από διαφορετικές συνθήκες, για διαφορετικές κοινωνίες και με διαφορετικά κάθε φορά μέσα. Ωστόσο, η βασική υπόθεση της εργασίας τους είναι κοινή. Όλοι τους ερευνούν την απόκρυφη και μαθηματική γλώσσα των αστερών, ταξινομούν και αντιλαμβάνονται όντα και καταστάσεις κάτω από την αναλογική δυναμική των αστρικών επιδράσεων ενώ, με την πρόβλεψη, διατείνονται ότι μπορούν να κυριαρχήσουν στον χρόνο.

Ηγεμόνες και πληβείοι

Η οικουμενικότητα αυτής της υπόγειας πολιτιστικής διαχρονίας είναι πολλαπλή. Η διαρκής επικοινωνία ανάμεσα σε αστρολογικές παραδόσεις πολιτισμών διάσπαρτων στον χώρο και τον χρόνο συνοδεύεται από μια συγχρονική συλλογική αποδοχή της τέχνης. Στο τραπέζι του αστρολόγου προστρέχουν αδιακρίτως όλοι: ηγε-

▲ *Giorgio de Sepi, Το «Μουσείο» του ιησούντη Αθανάσιου Κίρσερ στο Κολέγιο της Ρώμης, 1678. Κοσμογραφικό θέατρο που συνδυάζει αστρονομία, αστρολογία, γεωγραφία και φναική ιστορία.*

▲ *Hartman Schedel, Ο Κόσμος του Κοσμογράφου, ξιλογραφία από το Χρονικό της Νυρεμβέργης, 1493. Η γη περιβάλλεται πρώτα από τις σφαίρες των στοιχείων (νερό, αέρας και φωτιά). Ακολουθούν οι σφαίρες των πλανητών, των ζωδίων, των αγγέλων και των αγίων, όπου δεσπόζει ο Δημιουργός.*

◀ *Το κοσμικό σύστημα κατά τον Robert Fludd. Το ανθρώπινο σώμα κυριαρχεί στο σύμπαν, κατέχοντας την κεντρική θέση στις σφαίρες των στοιχείων, των πλανητών και των πνευμάτων.*

μόνες και πληβείοι, αστοί και αγρότες, έμποροι, επιστήμονες και ιερωμένοι, γυναίκες και άνδρες.

Η ανανέωση της ουράνιας χαρτογραφίας δρομολογείται στην Κεντρική Ευρώπη τον αρχόμενο 15ο αιώνα και είναι σε στενή συνάρτηση με την πυκνωση των αστρολογικών ενασχολήσεων και τη σταδιακή υιοθέτηση μιας νέας και σφαιρικής κοσμοαντίληψης, επηρεασμένης από την αναλογική αστρολογική οπτική. Γνωστικοί και κοινωνικοί, κυρίως, παράγοντες, αλλά και τεχνολογικοί, συντρέχουν ώστε να ανασυνταχθεί η μεσαιωνική εικόνα του φυσικού κόσμου. Η αναδυόμενη νεωτερικότητα προτείνει περισσότερο μια αλλαγή προσέγγισης και λιγότερο μια ανανέωση του περιεχομένου. Πρόκειται για την ολοένα και ισχυρότερη πίστη στις δυνατότητες μιας απόλυτης και μαθηματικά ελεγχόμενης αναπαράστασης του φυσικού χώρου, ανθρώπινου, γήινου και ουράνιου.

Η ανανέωση στα αστρονομικά σηματοδοτήθηκε από τις παρατηρήσεις, τις μετρήσεις και το έργο του Regiomontanus (Johannes von Königsberg) που συνέταξε το βασικό εγχειρίδιο κοσμογραφίας του 15ου και 16ου αιώνα, κατασκεύασε αστρολάβους και ουράνιες σφαίρες και, τέλος, σχεδίασε χάρτες των δύο ημισφαιρίων του ουρανού (1425), οι οποίοι σήμερα έχουν χαθεί. Αντίγραφά τους σώζονται στη Βιέννη (1440) και σε αυτούς στηρίχθηκαν οι πρώτοι έντυποι χάρτες των ουράνιων ημισφαιρίων που τυπώθηκαν από τον Durer στα 1515. Η εικόνα θα παραμείνει σε αυτήν τη βάση έως το έργο του Νεύτωνα, στην αυγή του Διαφωτισμού.

Από την εφαρμογή της τυπογραφίας και μετά η διάδοση των αστρονομικών πληροφοριών στάθηκε ευρύτατη και ραγδαία. Η σύγχρονή μας ιστορία των επιστημών παρακολουθεί εκ των υστέρων την πορεία της αστρονομίας με δεδομένες τις αλλα-

γές που δρομολογήθηκαν από τον Νεύτωνα και πραγματοποιήθηκαν έως τις ημέρες μας. Στα προηγούμενα χρόνια συγκρατεί το έργο των «προδρόμων» –του Κοπέρνικου, του Τίχο Μπράχε, του Κέπλερ και του Γαλιλαίου– την εφεύρεση και την τελειοποίηση του τηλεσκοπίου, τις διαδοχικές νεωτερικές χαρτογραφήσεις του ήλιου, της σελήνης και του ουρανού, με δυο λόγια την αργή πορεία προς την κατανόηση πρώτα κι έπειτα την κατάκτηση του Διαστήματος. Ωστόσο, το έργο των ανθρώπων αυτών, όσο πρωτοποριακό και αν ήταν, προτάθηκε μέσα σε ένα συγκεκριμένο και χαρακτηριστικό διανοητικό και κοινωνικό περιβάλλον και, σίγουρα, δεν δημιουργήθηκε εν όψει κάποιου επιστημονικού μέλλοντος. Εάν επιδιώξουμε μια ερμηνεία των πραγμάτων κάτω από αυτόν τον ετεροχρονισμό, θα αναγκαστούμε να παρακάμψουμε κείμενά και μαρτυρίες που εξηγούν κίνητρα, μεθοδεύσεις και σκοπούς.

Λαμπρή άνθηση

Η επιστήμη των άστρων έχει σίγουρα αρκετές πρακτικές εφαρμογές, όπως στη μέτρηση του χρόνου, στον υπολογισμό του στίγματος στη ναυσιπλοΐα, στον προσδιορισμό των κινήτων εορτών, στη διόρθωση του ημερολογίου. Ωστόσο δεν ήταν αυτοί οι λόγοι για τους οποίους η μελέτη των άστρων γνώρισε τη λαμπρότερή της άνθηση κατά τον 16ο αιώνα. Οι αναπαραστάσεις του ουρανού κατέχουν μια θέση-κλειδί στον γνωστικό κόσμο των κοινωνιών της νεωτερικότητας στην ευρωπαϊκή Δύση. Κοντά στις χαρτογραφήσεις του γήινου χώρου και στις αναπαραστάσεις του βιολογικού χώρου του ανθρώπινου σώματος, κατά τον 16ο αιώνα κατασκευάζεται και χρησιμοποιείται ένα πλήθος από ουράνιες σφαίρες και τυπώνονται δεκάδες αστρονομικών χαρτών. Πέρα από τις αναπαραστάσεις καθαυτές, κυκλοφορεί σημαντι-

◀ **Αστρολάβος κατασκευασμένος από τον Regiomontanus στα 1462 και αφιερωμένος στον καρδινάλιο Βησσαρίωνα. Ο κινητός δίσκος του αστρολάβου αποτελεί έναν βασικό χάρτη του ουρανού. Ιδιωτική Συλλογή.**

κός αριθμός εγχειριδίων, αστρονομικών πινάκων και εφημερίδων, άλλοτε επιστημονικού και άλλοτε πρακτικότερου χαρακτήρα. Ταυτόχρονα οι χάρτες του ουρανού κυριαρχούν στις τέχνες: Πολλές είναι οι σχετικές αναπαραστάσεις του υλικού σε έργα τέχνης, στη διακόσμηση αιθουσών, αλλά και σε πλήθος προσωπογραφιών της εποχής, όπως οι περίφημοι «Πρέσβεις» του Holbein που στέκονται μπροστά σε αστρονομικά, γεωγραφικά και ιατρικά όργανα ή η προσωπογραφία της Λαιδης Alatheia Arundel που εικονίζεται από τον Van Dyck βαστώντας ένα διαστημόμετρο και ένα παγκόσμιο σύνδεσμο.

Οι ποικίλες νεωτερικές χαρτογραφίες, οι μαθηματικά οργανωμένες απεικονίσεις δεδομένων του φυσικού χώρου (ουράνιου, γήινου αλλά και βιολογικού), κατέχουν πράγματι μια κεντρική θέση στη συγκρότηση του αναγεννησιακού κοσμογραφικού προτύπου. Οι χάρτες του ουρανού συνδυάζονται με τους χάρτες της γης και με τους «χάρτες» του εσωτερικού κόσμου του ανθρώπου που δημοσιεύει η επίσης ανθούσα ανατομική έρευνα. Αλληλουχίες, επιδράσεις και συσχετισμοί εντοπίζονται ή εφευρίσκονται, μελετώνται οι σχέσεις που διέπουν τους τρεις κόσμους, συνθήως εμπνευσμένες από την αστρολογική μεθοδολογία.

Ένα γενικό ερμηνευτικό σχήμα

Στην κοσμογραφία αποτυπώνεται το οικουμενικό όραμα της αναγεννησιακής νεωτερικότητας. Η κοσμογραφική εφαρμογή, μέσα από τον συνδυασμό της αστρονομίας, της γεωγραφίας και της ιατρικής, πρότεινε ένα σύνθετο ταξινομικό σύστημα του συνόλου της «φυσικής φιλοσοφίας», που επέτρεπε την ένταξη των εμπειρικών δεδομένων σε ένα γενικό ερμηνευτικό σχήμα που, ως σημειωθεί, δεν αντιμάχεται τη θεολογική θεώρηση των πραγμάτων. Το κοσμογραφικό πρότυπο της Αναγέννησης διαπερνά το σύνολο της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής της εποχής. Η πλέον ολοκληρωμένη εκδήλωσή του βρίσκεται στη σύλληψη των Θεάτρων του Κόσμου που προτάθηκαν κατά κόρον στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα. Πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα μετάλλαξη των εγκυκλοπαι-

δικών συλλογών σε φιλόδοξα ταξινομικά συστήματα που έτειναν πλέον να περιλάβουν όλα τα τότε γνωστά δεδομένα που αφορούσαν στα πράγματα του ουρανού, της φύσης και του ανθρώπου. Η βασική κατάταξη στα μνημονικά αυτά θέατρα ήταν αστρολογική, ακολουθούσε την τάξη και τις ιδιότητες των ζωδίων και των εξαρτημένων από αυτά κλιματικών ζωών. Τα Θέατρα του Κόσμου έμειναν τις περισσότερες φορές στα χαρτιά, στο στάδιο της ιδιοφυούς και καταχρηστικής πρότασης. Ωστόσο, δεν έλειψαν και ορισμένες πραγματοποιήσεις, στις οποίες μπορεί κανείς να υπολογίσει την εμβέλεια του εγχειρήματος, όπως οι θαυμαστές αίθουσες που κατασκευάστηκαν στο Palazzo Farnese στην Caprarola, η Terza Loggia στο Βατικανό, η ημιτελής Sala del Mappamondo στο δουκικό ανάκτορο των Μεδίκων ή το θέατρο της μνήμης που κατασκεύασε ο Ιησούιτης Αθανάσιος Κίρσερ στο Κολέγιο της Ρώμης.

Η κοσμογραφική και αναλογική αυτή μεθοδολογία της πρώιμης περιόδου των νεωτέρων χρόνων διέδωσε και επέβαλε τους χάρτες –αστρονομικούς, γεωγραφικούς ή ανατομικούς– ως «δραστικές εικόνες», γραφικά διαγράμματα που συνόψιζαν, οργάνωναν και ενεργοποιούσαν στη σκέψη μια λειτουργική αναπαράσταση του συνόλου των δεδομένων, καταστάσεων και λειτουργιών που εγγράφονται στον χώρο, το Διάστημα, το γεωγραφικό περιβάλλον και τον ανθρώπινο οργανισμό. Η διάθεση αυτή μιας συνολικής χαρτογράφησης της φύσης αποτελεί έναν ενεργό συντελεστή της αναγεννησιακής νεωτερικότητας. Η πίστη στη μαθηματικά ελεγχόμενη δομή της γνώσης, στην παντοδυναμία των αριθμών, έστω κι αν αυτή εμπνέεται από τα άστρα. Ο ελισαβετιανός ποιητής John Donne στην *Ανατομία του Κόσμου* (1611) συνόψισε με σαρκασμό την ατμόσφαιρα της εποχής:

Από Παράλληλους και Μεσημβρινούς
Ο Ανθρώπος έπλεξε ένα δίκτυο
και το έριξε
Στους Ουρανούς που τώρα είναι
δικοί του...
Και τώρα κυβερνάμε τις τροχιές
των άστρων
Που υπάκουα ακολουθούν
τους ορισμούς μας...

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

Είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς αξιόπιστα έργα μέσα στο καταχρηστικό, ως επί το πλείστον, συνονθύλευμα της αστρολογικής γραμματείας. Μια καλή αρχή για τη μελέτη του φαινομένου αποτελεί η κλασική εργασία του F. Cumont, «*L'Egypte des Astrologues*», Βρυξέλλες, 1937, καθώς και οι πιο πρόσφατες ερμηνείες του Jean Céard, «*La Nature et les Prodiges*», Γενεύη, 1997, και του Anthony Grafton, «*Cardano's Cosmos: the worlds and works of a renaissance astrologer*», Κέμπριτζ Μασαχουσέτη, 1999.

◀ **Erasmus Habermel, Αστρολογικός δίσκος, Πράγα, 1585. Νυρεμβέργη, Γερμανικό Εθνικό Μουσείο. Το πρακτικό αντίβοήθημα επέτρεπε τον πρόχειρο υπολογισμό της θέσης των αστερών κάθε ώρα του εικοσιτετραώρου.**